

לב המזעזעים

עלון חודשי בענייני הלכה ומנהגים, מתוך סדרת הספרים "לב המזעזעים"

גיליון קנ"ו

הלכות והליכות בעניין 'סימני ראש השנה ואמירת הפיוטים'

עליהם דברים המעוררים לתשובה והוא שאומרים בקרא "יקראו זכיותינו" וכו' (מאירי הוריות יב, א ד"ה הרבה דברים).

טעם אחר: איסור ניחוש שייך רק כשתולה במעשים שאין להם שום דמיון לסימן כגון שנפלה פיתו מפיו וחושש שיבוא לו היזק, משא"כ הסימנים שאנו עושים בראש השנה שיש באכילתם דמיון טוב לסימן טוב אין בזה משום מנחש (קרבן אורה הוריות יב, א).

טעם אחר: כיון שכל הסימנים הן לטובה שיהיה שנה טובה ומבורכת ואין בהם הוראה לרעה לכן אין בזה משום מנחש [מהרש"א לשיטתו שניחוש הוא רק אם הוא עושה סימן לדבר רע].

זמן אכילת הסימנים

יש שנהגו: לאכול סימנים רק בליל א' דר"ה (אלף המגן תר ט), **הטעם:** לפי שפירשו את דברי הגמרא "בריש שתא" שצריך לאכול סימנים רק בכניסת השנה בראשיתה דהיינו בליל א' דר"ה (בני יששכר תשרי מאמר ב אות יא).

ויש שנהגו: לאכול גם ביום ב' (שערי תשובה תקפג בשם א"ר תקפג), **הטעם:** משום שפירשו "בריש שתא" היינו ב' לילי ר"ה (עיין מועדים וזמנים ח"א עמוד קו, עיין אור ישראל מאנסי יג שהרחיב בדבר).

ויש שנהגו: לאכול גם ביום (מטה אפרים תקצז ד).

מנהגו של הגרשז"א: לאכול בב' ימים דר"ה, ונהג ביום ב' לומר ה"יהי רצון" בקיצור ובמהירות, (לפי שבגמרא מובא ענין זה ב' פעמים, בגמרא בהוריות יב, א) נאמר לראות [למיחזין] את הסימנים, ובגמ' בכריתות (ו, א) כתוב לאכול [למיכל] את הסימנים ולכן אמר שאפשר לקצר ביום ב' (ועלהו לא יבול ח"א ע' ר"ח).

יש שנהגו לאכול בכל עשרת ימי תשובה, הטעם: משום שסוברים שכל עשרת ימי תשובה נקראים ריש שתא (לקט יושר בשם בעל תרומת הדשן).

אמירת שם ביה"ר: נחלקו הפוסקים האם מזכירים שם ה' באמירת ה"יהי רצון", המשנ"ב מביא את היהי רצון עם שם ה' (תקפג ס"ק א, בשם אבודרהם).

אמר אב"י השתא דאמרת סימנא מילתא היא, לעולם יהא רגיל למיחזי בריש שתא קרא ורוביא, כרתי וסילקא ותמרי (הוריות יב, א).

הטעם באכילת סימנים בר"ה

נוהגים לאכול בליל ראש השנה מיני פירות וירקות ובשעת אכילת הסימנים אומרים על כל פרי וירק "יהי רצון" (טושו"ע תקפג, א).

הטעם: כיון שהוא תחילת שנה נוהגים לעשות לסימן טוב לאכול הדברים הרומזים לזה (חיי אדם כלל קלט ו, ומשנ"ב תקפג ס"ק ה).

טעם אחר: כדי להזכיר לאדם שהוא עומד בדין ביום זה ויתעורר בתשובה על הדבר הזה (אליה רבה תקפג א בשם הש"ה ר"ה נר צווה ד"ה ולכאורה).

טעם אחר: לפי שבר"ה אנו מבקשים על ענייני מלכות שמים כשמתפללים "ובכן תן פחדך", "ותמלוך אתה לבדך", ועל ענייני עולם הזה אנו מבקשים רק ברמז ע"י אכילת הסימנים (ספר התודעה ח"א).

רמז מהתורה לאכילת סימנים

דכתיב (שמות טו כה) "שם שם לו חק ומשפט" ור"ה הוא יום המשפט וסמיון ליה "וימתקו המים", רצה לומר ביום המשפט יאכל דברים מתוקים וזה סימן טוב שתחדש עלינו שנה טובה ומתוקה (מהרי"ל הלכות ר"ה אות ז).

הטעם שאין חוששים באכילת סימנים לאיסור לא

תנחשו

לפי שהניחוש טוב ורובו מיסוד המקרא והגדות על ראשי כבשים שאנו אוכלים כדי שיזכרנו הקב"ה לטובה וישימנו לראש ולא לזנב (מרדכי יומא רמד תשכג הביא אור זרוע חלק ב הלכות ראש השנה סימן רנז ד"ה בתשובות).

טעם אחר: לפי שהרבה דברים הותרו לפעמים אף אם דומים לנחש, ולא מדרך נחש חלילה אלא דרך סימן לעורר בו לבבו להנהיגה טובה ולכן נוהגים ליתן סימנים בליל ראש השנה, וכדי שלא ליכשל בהם לעשות בהם דרך נחש תקנו לומר

מתוק והוא סימן לדבר שאנו יוצאים ממידת הדין למידת הרחמים, ודווקא דבש חי הוי סימן לחיים וראיה ממה שאנו מבקשים ומתפללים בר"ה רק בשביל חיים (עיין לקט יושר חלק א הלכות ר"ה עמוד 124 ענין ה).

בדיניו: מברך בורא פרי העץ, **הטעם:** משום דהוי דברים הבאים בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה (ט"ז תקפג ב), **הטעם שמברך על התפוח ולא על הדבש:** משום שהדבש טפל לתפוח (משנ"ב תקפג ס"ק ג).

אתרוג - יש שנהגים לאכול אתרוג בליל ראש השנה (טור מביא גירסת אב"י בהורית ו).

הפיוטים בחזרת הש"ץ

עיקרם של הפיוטים הוא עיבוד מדרשי חז"ל בצורה של שירים ולפעמים הכניסו הפייטנים לתוך דבריהם גם דברי הלכות כדי להורת לעם את ההלכה בה ינהגו.

קושייתו של החזן יאיר היאך מערבים תורה [הלכות] ותפילה
(בספרו מקור חיים סימן סח)

ומיישב לפי שתקנו אמירת הפיוטים באותם זמנים שלא היו יכולים ללמוד מפני הגזירה, לכן חכמים שבימיהם תקנו להם בכלל התפילה הלכות כדי להכיר ולהזהיר עמי ארצות הלכות חג בחג והלכות ימים טובים והלכות שבת ודקדוקי הלכות בדרך שבח והודיה ופיוטים.

הטעם שתקנו הפיוטים בלשון שאינה מוכנת

כדי שלא ילמדו הגוים את השבחים ויבאו לשבח בה לאלוהיהם (שו"ת שערי אפרים סימן יג). ונשאל הגרשז"א האם מותר לבאר הפיוטים, והשיב שמותר, **הטעם:** לפי שכוונת השער אפרים היא רק על הנוסח המקורי (שלמי מועד).

פתיחת ארון הקודש באמירת הפיוטים

הטעם שפותחים את ארון הקודש באמירת הפיוטים: כדי לעורר רחמים עלינו בשמים ושיפתחו לנו שערי שמים לתפילתנו ואנו עושים בתחתונים ומרמזים לעליונים (אלף המגן תקצב, א).

טעם אחר: כנגד כניסת כהן גדול לקודש הקדשים לפי שבארון הקודש נמצא ס"ת ובקודש הקדשים היה הארון עם לוחות הברית, וזאת כדי להגדיל הכוונה ולהקדישה קדושה יתירה (לבוש קלג).

עמידה בשעת פתיחת הארון קודש באמירת הפיוטים

ישיבה: מעיקר הדין אין חיוב לעמוד כשארון הקודש פתוח לפי שארון הקודש מוגבה י' טפחים והוי רשות בפני עצמה (רמ"א יור"ד רמב יח, ט"ז יג).

עמידה: אמנם רבים נהגו לעמוד, **הטעם:** דרך כבוד, ובפרט היושבים סמוך לארון הקודש שרואים את הס"ת (ט"ז יור"ד רמב יג).

הגרשז"א היה נוהג לומר "יהי רצון" בשם ה' רק במין הראשון ובמין השני אמר "יהי רצון" בלי שם ה', וטעמו משום שקשה לו לכוון כראוי בהזכרת השם (הליכות שלמה פ"א ארחות הלכה 70).

צורת האכילה והברכה

לוקח הפרי ומברך, אוכל מעט, ואומר ה"יהי רצון" וממשיך באכילה, **הטעם שמברך בצורה הזאת:** לפי שלפני הברכה א"א לומר ה"יהי רצון", לפי שאין ראוי לבקש על עצמו לפני שמברך את הקב"ה, ולומר היהי רצון אחרי שאוכל, אי אפשר לומר לפי שאין לו על מה לחול שכבר אכל, לכן עושים בצורה הזאת (מגן אברהם תקפג ס"ק ב, משנ"ב תקפג ד).

כוונה באמירת ה"יהי רצון": כתב בחכמת שלמה שדברים אלו הנאכלים ונאמרים אין לאומרם בדרך תפילה, **הטעם:** לפי שאין תפילה בדרך אכילה אלא יאמרנה בדרך אמונה ובטחון.

כשאוכל הסימנים יש להקדים קודם פרי משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ורבים נהגו לברך תחילה על התפוח, ואם אינו רוצה לשנות המנהג הקדום לא יניח את הפירות שמשבעת המינים על השולחן עד אחר שיברך על התפוח (הגרשז"א הליכות שלמה פרק א כו, תמר"ה דבר הלכה שם).

בכוונת הברכה: יכון לפטור בברכת העץ וברכת האדמה גם המינים שיבוא לאחר מכן שברכתם העץ והאדמה (הגרשז"א הליכות שלמה פרק א יח).

תפוח בדבש

נוהגים לאכול כסימן לשנה טובה ומבקשים "שיחדש עלינו שנה טובה ומתוקה" (טור תקפג א).

הטעם שאוכלים תפוחים: לפי שהשכינה נקראת תפוח כמו שכתוב "חקל תפוחין" ומבקשים שימתיק לנו את הדין על ידי אכילת התפוח (ט"ז תקסג ב).

טעם אחר: לפי שבתפוח יש ג' הנאות טעם, מראה, וריח, והוא סימן טוב לבקשת שפע הכללי שהוא בני, חיי, ומזוני (בן איש חי נצבים אות ד עיין שם עוד טעמים).

טעם אחר: על פי הגמרא (שבת פח, ב) אמר רבי חמא ברבי חנינא ב"ח מאי דכתיב (שהש"ר ב ג) "כתפוח בין עצי היער" למה נמשלו ישראל לתפוח לומר לך מה תפוח זה פרי קודם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע.

ואוכלים אותו עם דבש: ע"פ סוף הפסוק דכתיב "בצלו חמדתי ופריו מתוק לחכי" (זכרון יהודה ח"ב רלו), **מנהג הספרדים:** שלא לאכול דבש בר"ה ולכן לוקחים תפוח מסוכר (בן איש חי נצבים סעיף ד).

דבש דבורים

הטעם שעדיף לטבול התפוח בדבש דבורים [חי]: לפי שהדבורים דומים למשפט לפי שפעמים עושים נקמה כמו שמוכח מהפסוקים (תהילים קיח, יב) ומה שיוצא מהם הוא

פתיחת וסגירת הארון

פותחים את ארון הקודש בתחילת אמירת "עלינו לשבח" וסוגרים בשעת אמירת "שלא שם חלקינו כהם... שהם משתחווים... אל אל לא יושיע", **הטעם**: לפי שמספר בגנות עבודה זרה שלהם (עיין רמח"ל מאמר החכמה) וחוזרים ופותחים ב"ואנחנו כורעים" (שעה"צ קלא מד, אלף המגן תקצב ב).

שיבוש במקום פתיחת ההיכל

המנהג לסגור כשאומרים "שלא שם חלקינו כהם וגו'" ופותחים ב"ואנחנו כורעים".

במקור צריך לסגור אחרי "שלא שם חלקינו" כשאומרים "שהם משתחווים להבל וריק", והסיבה לכך כיון שרק הפסוק הזה הוא גנות.

הטעם שנשתבש הדבר: לפי שלא היו אומרים "שהם משתחווים להבל וריק" מפני הצנזורה ולכן חשבו שצריך לסגור לפני שלא שם ובאמת צריך להיות פתוח ב"שלא שם חלקינו" דזה שבח (הגר"ש דבילצקי קיצור הלכות המועדים ט כז).

הטעם שפותחים את ארון הקודש באמירת "עלינו לשבח"

כדי להגדילו ולהודיע לעם שהוא שבח גדול ביותר ועל כן יאמרו בשאר ימות השנה בכוונה גדולה יותר ולתת זה על ליבם בר"ה וביו"כ שהם ימי דין.

טעם אחר: כדי לעורר רחמים עלינו בשמים שיפתחו לנו שערי שמים לתפילתנו ואנו עושים בתחנונים ומרמזים בעליונים (אלף מגן תקצב א).

בדינינו: אסור לש"ץ לעקור רגליו כדי לכרוע לפי שאסור לעקור רגליו באמצע התפילה ולכן נוהגים להניח סטנדר לפניו בשעת התפילה וב"עלינו לשבח" מזיזים, כדי שיהא לחזן מקום לכרוע בלי לזוז ממקומו והעומדים אצלו מסייעים אותו שיוכל לעמוד מבלי עקירת רגליו (ערוך השולחן תרכא, ד, מטה אפרים תקצב ס"ק א).

בדיני הכריעה: יש להפסיק בינו לבין הקרקע ע"י איזה דבר (שו"ע תרכא משנ"ב ס"ק יד), **הטעם**: משום דאסור לשטוח פניו על הרצפה משום אבן משכית.

מנגן קצת בתיבת "ומשתחווים ומודים" (מטה אפרים תקצב ס א).

עוד יזכור לנו אהבת איתן – "יוציא איום – היום"

לצדק דיננו

יש נוסחאות שאומרים "יוציא היום" לצדק דיננו, ויש נוסחאות שאומרים "איום" לצדק דיננו, **הטעם שאין אומרים "היום"**: לפי שאין אנו מחזיקים עצמינו לצדיקים שנכתבים ונחתמים לאלתר לחיים טובים (ליקוטי מהרי"ח בסדר ראש השנה מוסף על פי מחזור ויטרי לענין ארשת שפתינו שכתב שאין לומר ותוציא... היום מטעם זה).

ביאור הטעם לנוסחאות שאומרים "היום": כיון שמתפלל כאן בזכות שלושת אבות מותר (ליקוטי מהרי"ח שם).

אם יכול לעמוד או בחזרת הש"ץ או בשעה שארון הקודש פתוח, יעמוד בחזרת הש"ץ, **הטעם**: לפי שיש לזה יותר מקור ברמ"א קכד ד (הגרנ"ק חוט השני תקצו כז).

"מסוד חכמים"

"מסוד חכמים" בקשת רשות לשליח ציבור להפסיק מחזרת הש"ץ ולומר פיוטים.

הטעם שבמוסף ביום שני של ראש השנה אין אומר החזן "מסוד"

לפי שמסוד הוא רשות לש"ץ על הפיוטים וכיון שביום ב' אין אומרים פיוטים בברכה ראשונה, אין צריך לומר מסוד (אוצר כל מנהגי ישורון סימן ס' אות י, הליכות שלמה פרק ראשון תפלות ומנהגי ראש השנה כא).

"יראתי בפצותי": "יראתי" הוא רשות לשליח ציבור להתחיל התפילה.

אמירת פזמון זה עם החזן

אין לומר פזמון זה עם החזן, ולכן יש לשתוק בשעה שהחזן אומר זאת, ומי שחשקה נפשו לומר פיוט זה כי הוא מעורר לב האדם יאמרו בלחש שלא יתבלבל החזן, וגם ידלג מה שאומר שם "משלחי להמציא כופר ומחיל" שלא יהיה כדובר שקרים שהרי אינו ש"ץ, וביום השני ידלג "לחלותך שלחוני" (מטה אפרים סימן תקפד י).

"לא אל עורך דין"

הטעם שאומרים פזמון זה ביום א' דר"ה בשחרית וביום ב' במוסף לפי שנחלקו בגמ' (ר"ה עז, א) אם הקב"ה דן את עולמו בג' שעות ראשונות של היום, או בג' שעות שניות ובעל הפיוט לא ידע להכריע אי בשלוש ראשונות והוא זמן שחרית או בג' שניות שהוא זמן מוסף לכן תיקן ביום ראשון לאומרו בשחרית כדי שיהיה בג' ראשונות, וביום השני כדעה השנייה בג' שעות אחרונות (וביו"כ שהקב"ה דן את כל העולם מבוקר עד לילה אומרים בשחרית) (אוצר כל מנהגי ישורון סימן ס' אות יא).

"מלך עליון": המנהג לסגור את הארון כשאומרים "מלך אביון", **הטעם**: דווקא שאומרים שבחו של מקום פותחים את הארון הקודש מה שאין כן באמירת מלך אביון שאינו שבחו של מקום (ליקוטי מהרי"ח סדר ראש השנה מוסף).

"ונתנה תוקף" – "בראש השנה יכתבון" – "מי ישפל ומי ירום"

בסיום הקטע הנוסח "מי ישפל" "ומי ירום" בשונה בכל הקטע שאומרים תחילה את הטוב ואח"כ את הפחות טוב וכגון "מי יחיה ומי ימות", **הטעם**: כדי לסיים בדבר טוב "מי ירום" (ליקוטי מהרי"ח סדר ראש השנה מוסף).

"עלינו לשבח": פותחים סדר מלכויות באמירת "עלינו לשבח". **הטעם**: לפי שקודם אמירת מלכויות אנו משבחים לקב"ה שנתן לנו דעת לקבל עלינו מלכותו ית"ש ושלא "עשנו כגוי הארצות" (ב"י תקצא).

"היה עם פיפיות"

תחינה לש"ץ קודם אמירת "מלכויות זיכרונות שופרות".

במנהגיו: יש מקומות שהחזן אומר חצי עד ו"אתה תשמע מן השמים", והציבור מסיים עד סוף הפזמון (מטה אפרים). ויש מקומות שהש"ץ אומר עד הסוף, והציבור יכול לומר זאת בשקט עם החזן.

"אוהילה לאל"

היא נטילת רשות לחזן על מה שרוצה לומר מלכויות וכו'.

בדינו: אין הציבור אומרים "אוהילה", **הטעם:** משום שהוא רשות לחזן (לבוש תקצא ג), **טעם אחר:** משום שהיו מוציא שם שמים לבטלה (קיצור השל"ה סוף מסכת ר"ה בהגה והאב בא"ר שם ז) וא"ר דוחה את זה שהשמות שבו יש בפסוקים ולא יהא אלא כקורא בתורה, וכוונת הלבוש שאין צורך לציבור לאמרו (עיין אליה רבא שם ז, עיין שע"ת תקפב ח).

מנהגי התפילות

נוהגים שהחזן מסלסל בתיבת "המלך" בתפילת שחרית

הטעם: לפי שהעולם נברא באות ה' שפתוחה בתחתית האות לומר שכל מי שרוצה לצאת לתרבות רעה יכול לצאת החוצה, ופתוחה גם למעלה שכל מי שרוצה וכל שכן כל מי שרוצה לחזור בתשובה יש לו פתח חזרה (בן איש חי פרשת נצבים), **טעם אחר:** להדגיש את רעיון מלכות ה' המובעת בתפילה בעיקר ראש השנה (מטעמים דמ"ט).

נוהגים שהחזן בשחרית פותח בתיבת "המלך" בקול נעים במקומו ואחר כך ממשיך במקום של החזן.

הטעם: כדי לרמוז שהוא מקבל עליו עול מלכות שמים לפני שהוא ניגש לתיבה להיות שליח ציבור (זו המנהגים עמ' קנו).

הטעם שאומרים "המלך יושב" בלי ה'

לפי שיושב פירושו שעכשיו יושב על כסא דין, אבל "היושב" בה' הכוונה הרגיל לשבת אע"פ שעכשיו אינו יושב (מטה אפרים תקפד שם ט).

מזמור ממעמקים

יש אומרים מזמור "ממעמקים" אחרי "ישתבח" (משנ"ב נד ס"ק ד).

הטעם: כי בכל יום מאלו עשרה ימים מתעורר אחד מעשרה העמקים הנזכרים בספר היצירה (האר"י פרי עץ חיים שער תפילות ר"ה עיין שם).

ויש נוהגים כהגר"א ואין אומרים מזמור זה: לפי שהמג"א שמביא דין זה מסיים וצ"ע, וכוונתו דקשה לו איך אפשר להפסיק בין ישתבח ליוצר והרי נפסק בשו"ע (או"ח נד) שהמספר בין ישתבח ליוצר עברה היא וחוזר מעורכי

המלחמה, ולכן הנוהגים כדעת הגר"א אין אומרים מזמור זה.

ומנהג רבים: לאומרו אחרי חזרת הש"ץ.

הטעם לנוהגים לומר מזמור זה ולא חוששים להפסק: משום שלא אסרו להפסיק אלא במילי דעלמא, אבל דברי שבח מעין המאורע מותר (נודע ביהודה בשם המהרש"ל).

תפילה [שמו"ע] בקול

מתפללים בקול [בשמו"ע] אע"פ שכל ימות השנה מתפללים בלחש [שו"ע תקפב ט].

הטעם: בשביל לעורר הכוונה, [ובודאי שאסור להרים את הקול יותר מיד], ולפי שהטעם שאסור כל השנה להרים את קולו בתפילה הוא בכדי שלא להטעות את חברו בתפילתו, ובראש השנה שכולם עם מחזורים אין חשש שמא יטעה (שו"ע תקפב ט, משנ"ב שם ס"ק כד).

טעם אחר: לפי שהטעם שבכל השנה מתפללים בשקט כדי שלא ישמע אחד את וידוי חברו ויתבייש בזה, ולפי שבראש השנה ויו"כ כולם מתוודים גם אם חברו ישמע אינו בוש בזה (טעמי המנהגים).

לבכות בשעת התפילה

בבאר היטב (תקפד ג) הביא שהאר"י ז"ל נהג לבכות ואמר שמי שאינו בוכה בימים אלו אין נשמתו טובה ושלמה, גם מי שבוכה מעצמו ומתעורר בבכיה מאליו אותה שעה דנים אותו בב"ד של מעלה ולזה בא לו הבכיה.

טעם אחר: כל השערים ננעלו חוץ משערי דמעה שלא ננעלו (ספר שערי טעמי המצות ענין ר"ה).

יש הנוהגים להתפלל בר"ה ויו"כ כפופים (שו"ע תקפד ד).

ביאור כריעה: כריעת ראשו עם גופו בלבד ולא כריעה על הברך (משנ"ב שם ס"ק יג). **הטעם:** לפי שאנו תלויים בדין לפיכך יכוון להיות באימה ויראה (לבוש תקפד ד).

ומנהג העולם: להקל בזה ואינם מתפללים כפופים, **הטעם:** כיון שהיום כולם חלשים עדיף להתפלל רגיל ובכוונה (אלף המגן תקפב כז).

חזרה למקומו בגמר שמו"ע

בראש השנה מותר לחזור למקומו מיד כשמתחיל הש"ץ החזרה ולא צריך להמתין עד קדושה כמו בשאר ימות השנה, **הטעם:** מפני הפיוטים שאומרים בימים אלו והקדושה לאחר זמן רב (עיין משנ"ב קכג ס"ק י).

בקדיש תתקבל בסוף מוסף נוהגים שהחזן מנגן הקדיש

הטעם: להראות שסמוכים אנו ובטוחים שיעשה לנו נס ונזכה בדין (מטה אפרים תקפד טו), **טעם אחר:** לכבוד היום (מטה אפרים תריט מז).